

Михайло Бойченко**Завдання для філософії освіти в Україні у світлі теорії поколінь**

У статті проаналізовано розвиток системи освіти України під кутом зору теорії поколінь американських дослідників Вільяма Строса і Ніла Хау. Надано теоретичне обґрунтування гіпотезі щодо перехідного характеру усього українського суспільства від радянського циклу зміни поколінь до національного циклу зміни поколінь. Суб'єктами надання освіти є представники середнього та старшого поколінь, тоді як суб'єктами навчання переважно є представники молодшого покоління – наступним кроком має бути соціологічне і історичне визначення цих поколінь та конкретизація їхніх характеристик як сталих соціальних груп певного суспільства. Завдання філософії освіти, які певний час були присвячені рефлексії розвитку національної системи освіти загалом, мають бути тепер конкретизовані як завдання для певного покоління українського (а не радянського чи пострадянського) суспільства. У цьому контексті як для Інституту вищої освіти, так і для філософії освіти настав час підведення проміжних підсумків, перегляду вихідного бачення інституційних завдань, їхнього уточнення, розширення, доповнення новими завданнями і в цілому – створення нового бачення перспектив філософії освіти і філософії вищої освіти в Україні. Подолання наявної кризи системи освіти України можливе завдяки чіткому визначенню з цілями і базовими цінностями освіти для конкретних учасників освітнього процесу – лише у такому випадку системні цілі і цінності перетворюються у цінності і цілі окремих освітніх спільнот. Вчителі, професори, інші суб'єкти надання освіти постають тоді як конкретні педагогічні колективи, об'єднані експлікованими освітніми цінностями і цілями, які є чітко корельованими, з одного боку, із завданнями розвитку національної системи освіти, а з іншого – з мотивацією освітньої діяльності конкретних педагогів. Неминуча конкуренція в освіті, яка є особливо драматичною при подоланні її системної кризи, має позитивні наслідки, якщо буде здійснюватися як конкуренція щодо кращого втілення чеснот, щодо досконалості в наданні і отриманні освіти.

Ключові слова: філософія освіти, теорія поколінь, конкуренція в освіті, криза системи освіти, зміна циклів поколінь, самоідентифікація поколінь.

У 2019 році Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України відзначив 20 років від свого заснування. Це – час життя цілого покоління, і не лише з позицій загальної теорії генерацій,

тобто відштовхуючись від демографічних параметрів, але й змістовно, з позицій закономірностей завершення циклу існування певних ідей, цінностей, символів, які об'єднують це покоління або його особливу частину. Філософи освіти є такою особливою і, без перебільшення, системоутворюючою складовою наукової роботи Інституту, філософські дослідження вищої освіти є невід'ємною складовою його дослідницьких програм, філософи-співробітники Інституту за цей час вже достатньою мірою розкрили свій творчий потенціал, підтвердили свою фахову затребуваність і чітко вписалися у функціональний розподіл завдань робочого колективу Інституту. Однак, як для всього Інституту вищої освіти, так і для філософії освіти настав час підведення проміжних підсумків, перегляду вихідного бачення інституційних завдань, їхнього уточнення, розширення, доповнення новими завданнями і в цілому – створення нового бачення перспектив філософії освіти, вищої освіти в Україні. Таке бачення має вписуватися у світові тенденції розвитку освіти, вищої освіти і враховувати сучасне осмислення цих тенденцій представниками інших країн, робити власний внесок у формування світової системи освіти.

Криза системи освіти

Українська система освіти знаходиться зараз у стані кризи. Ця криза відчувається не лише як загальне незадоволення якістю освіти, умовами отримання і надання освіти, недостатньо ясними перспективами навіть найближчого майбутнього освіти в Україні, але й конкретизується у низку викликів, які мають своїх адресатів – вчителів, професорів, освітніх менеджерів усіх рівнів і, не в останню чергу – дослідників освіти. Вища освіта, яка постачає усю систему освіти ідеями, програмами розвитку, висококваліфікованими кадрами, наразі не лише не в усьому здатна надати належні відповіді на ці виклики, але й де в чому сама становить нові, внутрішні виклики для освіти. Адже нечіткий аналіз наявної ситуації, недостатнє виявлення взаємозв'язку між об'єктивними тенденціями розвитку освіти і суспільства в Україні, з одного боку, і завданнями освіти, з іншого, неминуче призводять до значною мірою стихійного, а не планового, інтуїтивного, а не продуманого формування структури, освітньо-кваліфікаційного наповнення і мотиваційно-методичної підготовки майбутніх фахівців – як для самої сфери освіти, так і для суспільства в цілому. Цей стан недвозначно сигналізує щодо незадовільного функціонування наявних освітніх інституцій і організацій, а також системи їхнього управління. Не можна сказати, що відсутні бажання і спроби дати належні відповіді на ці виклики, однак, поки не буде вироблене загальне, зрозуміле і прийнятне для всіх бачення як поточної ситуації, її основних проблем, а відповідно і ключових завдань щодо їхнього подолання – до цього моменту не можна

розраховувати, що докладені зусилля будуть давати достатній для виходу із кризи результат.

Вочевидь, криза освіти в Україні значною мірою викликана зовнішніми чинниками – економічними, політичними, культурними тощо. Однак, здорова система завжди знаходить належні відповіді на зовнішні виклики і лише зміцнює свій імунітет у боротьбі з ними – це переконливо проаналізовано у програмній праці німецького соціального теоретика Нікласа Лумана «Соціальні системи» (Луман 2007, с.). З іншого боку, якщо сама система недостатньо здорова і внутрішньо збалансована, тоді навіть незначні спочатку виклики мають своїм наслідком внутрішні проблеми функціонування такої системи. Зовнішніми при цьому є виклики не з точки зору міжнародних відносин (хоча й такий аспект присутній завжди у нашому глобалізованому світі), а з погляду взаємодії системи освіти з іншими соціальними системами – економіки, політики, права, релігії, моралі тощо. Не можна сказати, що система освіти сучасної України така вже слабка, але вона явно недостатньо сильна, щоби належним чином опиратися зовнішнім викликам щодо неї. Причому тенденція останнього десятиліття показує, що ситуація лише погіршується: за багатьма параметрами як посилюються зовнішні виклики щодо системи освіти України, так і слабшає її внутрішній стан.

Конкуренція в освіті

Не варто боятися конкуренції у академічній сфері, навпаки – слід всіляко її заохочувати, адже тут конкуренція є чи не найбільш чистою і плідною.

Даремно, хоча й багато нарікають на те, що треба зберегти шляхетну сутність освіти, передусім в університетах, але нібито ринок, особливо у його сучасних глобалізованих проявах, все жорсткіше нищить сам дух гуманності і гуманітаристики: класичним університетам все важче протистояти у конкуренції з комерційними, підприємницькими. Дійсно, певна частка правди у цьому є. Втім, конкуренція між університетами може бути за різними параметрами: звісно, що за комерційними критеріями перемагатимуть, як правило, підприємницькі університети. Однак чи варто класичним університетам гнатися за комерційними показниками як визначальними для формування їхньої стратегії розвитку? Адже є ще й конкуренція за якістю освіти, якістю надання знань – і у цьому питанні підприємницькі університети завжди будуть іти у фарватері за класичними: переманювати з них кращих професорів, переймати елементи кращих навчальних програм тощо. А справа полягає у простій істині: лише класичний університет забезпечує надання фундаментальних знань – системних, вичерпних (на даний момент), доказових і відповідних передньому краю світових наукових досліджень. У зв'язку

з виконанням завдання надання фундаментальних знань між самими класичними університетами завжди є своя конкуренція – так би мовити за «гамбурзьким рахунком»: у якій сфері який університет має найкращі знання, передусім наукові досягнення.

Причому ця конкуренція не лише більш важлива для сфери освіти, аніж комерційні змагання: дійсно, конкуренція за рівнем знань є внутрішньою для сфери освіти, відповідною її особливій суті, тоді як комерційні перегони освіти нав'язує сфера економіки. Більше того. Конкуренція у сфері освіти має більш жорсткий характер, аніж економічна і політична, мистецька або спортивна конкуренція. Якщо це не завжди очевидно для самих учасників освітнього процесу, то це стає наочним за результатами освітнього процесу. Досягнення у пошуках, організації та наданні знань ніколи не є остаточними, чим далі, тим швидше їх перевершують. Отже, слід докладати набагато більше зусиль, причому щоразу все більше, щоби бути кращим. Досягнення у академічній сфері чи не найлегше глобалізуються, тому конкуренція тут насправді глобальна – втратити позиції, які ще вчора були дійсно блискучими, дуже легко: конкуренти можуть виявитися там, де їх не чекав ніхто. Набувати академічні чесноти, хоча й дуже приємно, однак зовсім не легко, а втратити їх, в усякому разі в очах оточення, набагато легше, аніж якісь економічні, політичні чи інші чесноти. Але головне, що перемога у академічній конкуренції не лише найбільш почесна і правдива, але у тому, що ця перемога приносить найбільше користі усім, навіть переможеним у цій конкурентній боротьбі. Адже досягнення вищих зразків у освіті і науці, щоби бути оціненим, спочатку має стати загальним надбанням – а тому неможливо приховати чи здобути приватну власність на більшість академічних досягнень: ними користуються усі, перешкоди у поширенні знань є штучними і у переважній більшості випадків шкідливими для академічної сфери. Таким чином, хоча конкуренція у освіті чи не найжорсткіша з усіх можливих, але за своїми наслідками вона чи не найбільш гуманна і зовсім не жорстока, навпаки освіта завжди була, є і буде найшляхетнішою з усіх сфер суспільного життя і серед усіх професій.

Крім того, конкуренція у освіті вчить, що взагалі, у будь-якій сфері, змагатися варто не за те, щоби бути більш цинічними і перемагати за будь-яку ціну, а за те, щоби перемагати чесно, більше того, перемагати так, щоби виграш переможця був виграшем самої справи більшою мірою, аніж його особистим виграшем. Такий виграш не гнітитиме переможеного, не викликатиме його заздрощів і, можливо, навіть ненависті особисто до переможця, адже такий виграш буде завжди передусім створенням нової, ширшої перспективи можливостей для усіх – у тому числі й для переможеного. Виявляючи кращі якості чесною змагальністю і вищий виграш від неї, академічна сфера не лише з необхідністю стане зразком для

загального наслідування у інших сферах суспільного життя, але й привертатиме до академічної сфери необхідні для її успішного функціонування неакадемічні ресурси – економічні, політичні, правові, культурні тощо.

Конкуренція у освіті є не лише конкуренцією у оволодінні знаннями, але також завжди конкуренцією щодо досконалості, перформативності у академічних чеснотах. Програш у змаганні в чеснотах набагато гірший за програв у виробництві товарів, спортивній зустрічі чи навіть на політичних виборах. Водночас, як в Україні, так і в світі ще належить виробити високу культуру боротьби до останнього у змаганнях за чесноти: адже програв у цій боротьбі має не декласувати переможеного необоротно, не перетворювати його на «лузера» без права на виправлення долі, але стати для нього мотиватором для більш наполегливої роботи, ніж та, яка привела раніше до програву, передбачати можливість повернення раніше переможеного у якості нового переможця – якщо він наступного разу виявить вищу підготовку і волю до перемоги.

Конкуренція в освіті – це завжди змагання, яке має характер не міжвидової, а внутрішньовидової боротьби. Про таку боротьбу як справжню основу еволюції писав нобелівський лауреат, австрійський етолог Конрад Лоренц (Лоренц 2011). Однак, його уявлення про боротьбу всередині людського суспільства як про повний аналог біологічної внутрішньовидової боротьби нам видаються не просто аморальними, а ще гірше – глибоко помилковими. Для прикладу можна взяти боротьбу всередині одного покоління – так, вона жорстка і безкомпромісна, але це боротьба за досконалість, а не за знищення конкурента. Ми також припускаємо, що головна боротьба тут іде також не між поколіннями, хоча її елементи теж завжди наявні і достатньо досліджені (Mannheim 1952; McCourt 2012). На нашу думку, найгостріша боротьба йде за ідентифікацію покоління – тут завжди є свої зразки для наслідування, свої харизмати, які можуть об'єднуватися між собою, а можуть утворювати конкурентні групи, які борються не лише за лідерство у своєму поколінні, а за те, щоби за допомогою свого покоління вибороти право визначати те, яким буде суспільство майбутнього, як близького, так і у осяжній перспективі.

Теорія поколінь як основа аналізу і передбачення суспільних подій

Філософія освіти, втім, як і філософія взагалі, та й вся сфера культури є відбитком своєї епохи. Про філософію взагалі прийнято говорити, як про квінтесенцію культури, а отже й одного з головних виразників «духу епохи». Про це, зокрема, писав ще німецький філософ Вільгельм Віндельбанд: «Адже кожна філософська система дихає духом і буквою свого життям свого часу і не може бути у застиглій незмінності бути нав'язаною наступному поколінню» (Віндельбанд 1995, с. 295). Зовсім

недавно розмаїті шляхи історичної зумовленості філософії аналізував американський філософ Річард Рорти (Рорти 2017). Але філософія має бути також і натхненницею суспільних змін – в усякому разі вона завжди на це претендує – від античності, від Геракліта, Анаксагора, Сократа, Платона і Аристотеля і до сьогодні, можна навіть сказати, особливо сьогодні, коли всю філософію схильні розглядати як політичну, тобто націлену на свідомий заклик до суспільних змін. Дійсно, будь-яка філософія апелює до наявних цінностей особистості, а також – закликає активно і творчо їх розвивати і змінювати. Філософія має не лише виражати дух епохи, але й формувати його. Чим більш освіченим стає суспільство, тим легше філософії знайти адептів для своїх ідей і цінностей. Але це означає, що значно зростає роль філософії освіти, адже саме вона має допомогти знайти найбільш адекватні шляхи для рецепції філософських ідей тими, хто навчається. Передусім, філософія освіти має вчити філософів бути адресними: спрямовувати ідеї слід до певної цільової аудиторії. Такою пріоритетною природною аудиторією для сприйняття нових знань і цінностей, у тому числі філософських, є молодь. А передають ці знання і цінності представники старших поколінь. Це означає, що для успішного виконання своїх завдань філософія освіти передусім має дати відповідь на питання про засади і основні шляхи діалогу поколінь. І нарешті, кінцем цієї дедукції є усвідомлення потреби у адекватному і чіткому визначенні, ідентифікації наявних у суспільстві поколінь.

Спробуємо коротко визначитися з поділом на покоління в Україні – адже знакові події у нашій країні можуть не збігатися зі знаковими подіями у інших країнах, а тому початок і завершення життя поколінь може зсунутися у часі порівняно з відліком поколінь за кордоном. Соціологи вже на достатньому історичному матеріалі дослідили, змодельовали і вивірили стійку ритміку зміни поколінь у певному суспільстві – класичною є робота Вільяма Строса і Ніла Хау щодо американської історії з 1584 року, тобто за понад 400 років (*Strauss & Howe 1991*), за зразком якої були здійснені аналогічні або конкурентні дослідження у інших країнах (*Marcuse 2001, Семенова 2009*). Хоча сама ритміка зміни поколінь та внутрішня логіка чергування поколінь у одному й тому ж суспільстві являє собою динамічну, але дуже стійку систему, однак, як саме коректно застосувати цю модель до кожного іншого конкретного суспільства, є окремим завданням, яке потребує хорошого розуміння того, які саме події вважати знаковими саме для цього суспільства – зокрема і передусім такими, що призвели до суттєвих змін у ціннісних структурах основних соціальних груп у ньому.

Згідно Строса і Хау, у повторюваному раз у раз циклі послідовно відбувається зміна чотирьох поколінь (кожне нове приходиться через приблизно 20 років), які являють собою певний соціальний тип («архетип»),

кожному з яких ці автори дали промовисту назву: Пророки (Prophets), Мандрівники (Nomads), Герої (Heroes) и Художники (Artists) (Strauss & Howe 1997, p.70). Яке з цих поколінь входить у силу в найближчі роки? Для цього треба звернутися спочатку до прив'язки історичної хронології до віку найбільшої продуктивності покоління – від 20-ти до 40-а років – до певного історичного двадцятиліття. Хоча лідерами у суспільному житті є покоління віком від 40-а до 60-ти років, однак найбільш творчим є саме молоде покоління, тому воно формує обличчя епохи і його іменують поколінням цієї епохи. Строс і Хау називають три головні ознаки єдиного покоління: по-перше, вони мають спільний історичний і соціальний досвід, переживають однакові події, які більш менш тотожно на них впливають; по-друге, вони реально демонструють схожі моделі поведінки, що свідчать про подібність їхніх переконань; по-третє, вони виявляють більш чи менш явно самосвідомість єдиного покоління (Strauss & Howe 1997, p. 58-68). Отже, спільний досвід, спільна поведінка і спільна самоідентифікація є ознаками одного покоління.

Кожен цикл зміни поколінь починається з доби, яку Строс і Хау називають етапом Підйому (High), за яким слідує наступні три етапи, завжди у одній і тій же послідовності, згідно логіки саморозвитку суспільства: Пробудження (Awakening), Спад (Unraveling) и Криза (Crisis), а потім – новий Підйом (Strauss & Howe 1997, p. 101-104). Підйом є добою утвердження нових соціальних інститутів і нових спільних суспільних ідеалів, які потім будуть розвивати і уточнювати протягом цього нового циклу поколінь. Пробудження вже є добою індивідуалістів, а не альтруїстів, Спад – знову доба повернення авторитету інститутів, Криза є добою остаточної втрати авторитету цінностей цього циклу поколінь і знову добою індивідуалізму.

Цікавою є кореляція архетипів з етапами: на етапі Підйому знаковим є покоління Художників, яке народжується за етапу Кризи, на етапі Пробудження – покоління Пророків, яке народжується за етапу Підйому, на етапі Спаду – покоління Мандрівників, яке народжується за етапу Пробудження, на етапі Кризи знаковим є покоління Героїв, яке народжується за етапу Спаду (Strauss & Howe 1997, p. 80-90).

Для СРСР, як і для США, як і для більшості країн Європи останній етап безумовного і незаперечного Піднесення був пов'язаний з перемогою над фашизмом і завершенням Другої світової війни. Ця перемога була здобута двома довоєнними поколіннями, які і заклали підмурівок для тих цінностей, які сприйняли як певний абсолют представники покоління «дітей війни». У цей час утверджуються цінності миру, інтернаціональної солідарності, змагання за соціальні блага і нарощування соціального і людського капіталу. Якщо спочатку ці ідеї і цінності запанували стихійно, то доволі швидко їх почали раціоналізувати, операціоналізувати і інституалізувати.

ти. Шестидесятники, як стали називати дітей війни (революція молоді на Заході, спроби гуманізації соціалізму у соціалістичному таборі) здійснювали місію Пробудження, у 80-ті роки настала доба Спаду, яку особливо відчули у СРСР, але й на Заході цей спад відчувався – як ослаблення впливу тих цінностей, які виглядали абсолютно бездоганними для Переможців. Дійсно, ті люди, які на власному досвіді пережили війну, природним чином відходили від справ – прийшов час їхньої пенсії. Нарешті у 2005-му році прийшло покоління «нульових», яке майже не застало навіть свідків Другої світової війни: те, що було незаперечними цінностями, стало надто легко модифікувати і навіть фальшувати, істину і правду непомітно, але неминуче змінила пост-правда. Незабаром, у 2025-му році має прийти час зміни старого циклу поколінь – для цього необхідний новий прямий досвід нових незаперечних цінностей: якщо він буде корельованим з базовими цінностями попереднього циклу, тоді можлива спадкоємність суспільств, але цього може і не трапитися.

Легко провести також аналогії цих змін радянських поколінь як з концепцією Строса і Хау, так і з більш модною і спрощеною концепцією поколінь «х», «у», «z».

Зведена таблиця наявних періодизацій поколінь

	Покоління за роками народження (Strawss & Howe 1997)	Етапи (Strawss & Howe 1997)	Архетипи (Strawss & Howe 1997)	Радянський цикл поколінь (Левада 2001)*	Покоління XYZ (Dolot 2018)*
Попередній цикл	1901-1924	Спад	Герої	Перше радянське покоління	Величне покоління
	1925-1942	Криза	Художники	Переможці	Мовчазне покоління
Нинішній цикл	1943-1960	Підйом	Пророки	Шестидесятники і діти Застою	«Бєбі-бумєри»
	1961-1981	Пробудження	Мандрівники	Покоління Перебудови і краху СРСР	Покоління X
	1982-2004	Спад	Герої	Перше нерадянське покоління, міленіали	Покоління Y
	2005-2025 (р. 422-423)	Криза	Художники	Цифрове покоління	Покоління Z
Наступний цикл	2026-2047 (р. 423-424)	Підйом	Пророки		

* Точних хронологічних збігів у визначенні періодизації поколінь у Строса і Хау, з одного боку, і Левадою і Долот, з іншого, немає, однак є доволі чітка кореляція за періодами їх домінування.

Легко побачити, що попередня зміна циклів, яка утвердила їхню спадкоємність чітко прив'язана до Другої світової війни. Переможці у війні – два покоління: «величне покоління», Герої, Діти революцій, та «мовчазне покоління», Художники, Переможці Другої світової війни. Повоєнні покоління – Пророки, Мандрівники, Герої і Художники (Строс і Хау 1997), яким відповідають «бєбі-бумєри», «x», «y», «z» (Dolot 2018), а у радянській версії – Шестидесятники і діти Застою, покоління Перебудови краху СРСР, перше нерадянське покоління і цифрове покоління (Лєвада 2001). При порівнянні цих трьох типологій, втім, легко помітити, що не лише зникає власне радянська назва для двох останніх поколінь з циклу – адже СРСР вже давно не існує. Але й у теорії XYZ відсутня буквенна назва для повоєнного покоління, тоді як наступні має свій чіткий означник – покоління «x», «y», «z», адже «бєбі-бумєри» ще дотримуються якихось канонів, шанують традиційні інститути, тоді як наступні покоління позначено як математичні змінні, під які можна підвести дуже різні значення, а об'єднувати можна лише доволі умовно. Крім того, як радянська класифікація, так і популярна класифікація XYZ, не дають ніяких прогнозів щодо майбутніх поколінь, тоді як типологія Строса і Хау дає підстави для обґрунтованих екстраполяцій.

Покоління варто розглядати не через характеристики окремих його представників, навіть якщо це політичні лідери, тобто не через психологічні характеристики, а саме як масовий соціальний феномен, який варто досліджувати методами соціології, а пояснювати за допомогою філософських узагальнень.

Самоідентифікація поколінь в Україні: конфлікт чи спадкоємність?

Україна вже давно потрапила у інший цикл, пов'язаний з третьою світовою хвилею демократизації, яку дослідив американський теоретик Семюел Гантінгтон: прояв цієї хвилі він пов'язував з крахом СРСР і появою низки демократичних національних держав на місці однієї з останніх тоталітарних імперій (Хантінгтон 2003, с. 32-37). Так, у 80-ті роки, власне з 1985 року – від часу проголошення Михайлом Горбачовим перебудови соціалізму, в Україні трапилася своя знакова подія – масове відродження національної свідомості. Втім, попри певні суспільні напруження і навіть зіткнення встановлення Української незалежності відбулося практично безкровно, і як багатьом з нас тривалий час здавалося, практично безпроблемно (Михальченко і Андрущенко 1996). Однак, те, що цей злам був хоча й непомітним, але визначальним, показали наступні політичні революції в Україні, які щоразу ставали все більш масовими, насильницькими і мали все радикальніші суспільні наслідки: 1990-й рік – Революція на граніті, 2004-й – Помаранчева рево-

люція, 2013-2014 – Революція гідності. Це свідчило про те, що все більш явно почали проявляти себе нові соціальні цінності, несумісні з цінностями попередніх поколінь: інтернаціоналізму і соціалізму все більш чітко протиставляються національна ідентичність і ліберальні цінності. Це був справжній Підйом національної свідомості. Прагматичне і системне Пробудження цієї свідомості настало на зламі тисячоліть і було пов'язане з масовими соціальними протестними рухами, які починалися з політичного руху «Україна без Кучми» і остаточно проявило себе у 2004 році, яким завершується час творчого домінування покоління радянських Мандрівників, які відчули себе у ролі нових, національних Художників, і починається період максимальної активності національних Пророків, згідно типології Строса і Хау. На часі – приблизно з 2025 року – етап розгортання національних Мандрівників.

Порівняльна таблиця радянського та національного циклів поколінь

Покоління за роками народження (Strawss & Howe 1997)	Етапи радянського циклу поколінь	Радянська типологія (Левада 2001), на-кладена на архетипи (Strawss & Howe 1997)	Етапи національного циклу поколінь	Національна типологія
1943-1960	Підйом	Шестидесятники і діти Застою – Пророки	Спад**	Герої**
1961-1981	Пробудження	Покоління Перебудови і краху СРСР – Мандрівники	Криза**	Художники**
1982-2004	Спад	Перше нерадянське покоління, міленіали – Герої	Підйом	Пророки
2005-2025	Криза**	Цифрове покоління – Художники**	Пробудження	Мандрівники
2026-2047	Підйом**	Пророки**	Спад	Герої
2048-2069	Пробудження**	Мандрівники**	Криза	Художники

* Курсивом виділені ті етапи і покоління, які були або стали латентними, оскільки на цей час є інший домінуючий цикл поколінь.

Спостерігаємо певний зсув у періодизації поколінь, коли один і той самий час життя покоління отримує зовсім інше смислове і ціннісне наповнення, коли покоління отримують зовсім іншу історичну місію. В цілому такий зсув полягає у тому, що покоління, які за радянським циклом мали героїчно або покірно сприйняти успадковане своїми попередниками, натомість повстали і заснували новий цикл поколінь, висуну-

ли зовсім нові цінності як базові і запропонували нові смисли як такі, що надають вартості життю та суспільній діяльності.

В Україні вже майже чотири десятиліття співіснує два цикли поколінь – один, старий, зрілий радянський, базований на ідеї біполярної будови соціального світу, той цикл, який почався ще у 40-і роки минулого століття і природним чином має завершитися 2025 року (і цілком можливо надалі матиме радикально менший вплив), і другий – молодий, національно-глобалізаційний цикл, який почався у 80-і роки ХХ століття і має тривати ще приблизно 45 років. Представники двох старших поколінь починаючи щонайменше з 1990 року – року початку проголошення незалежності України – можуть себе ідентифікувати на власний вибір: зі старим циклом, чи з новим циклом поколінь. Їм довелося переважно корегувати свою ідентичність як покоління заднім числом, переглядаючи свою історичну місію. Хто вони сьогодні, нинішні сорокап'ятидесятирічні – пострадянські Мандрівники чи вже більше національні Художники-творці? Тут вибір є драматичним і далеко не завжди однозначним. Ще більш складним був свого часу, а саме 30 років тому, вибір для тих, кому зараз від 60 до 80 років: вони належали до покоління радянських Пророків і не так легко їм було стати справжніми національними Художниками і творити національну ідею. Але ж – зуміли, і нова, незалежна Україна стала реальністю. Значно простіше з молодшими поколіннями. Адже сьогоднішні двадцяти-тридцятирічні навряд чи є пострадянськими Героями – СРСР як країна їм особисто не відома. Вони, більш очевидно, є Пророками нової національної держави. Очевидно, що роль національних Пророків цілком органічно може вирости на ґрунті попередньої, «успадкованої», якщо героїзм полягатиме у руйнуванні СРСР заради нової «землі обітованої», а не у спробах спасіння нового «Єгипту», тобто не у героїчному захисті права залишатися рабами чужої імперії. Згідно Стросу і Хау, Герої борються за соціальні інститути – от тільки за які інститути будуть боротися пострадянські Герої в сучасній Україні: чи будуть виявляти властиву традиційним Героям лояльність до вже неіснуючих більшою мірою радянських інститутів, чи як справжні Пророки кожен з них візьме на себе сміливість і свободу надати власне бачення новим, національним інституціям?

Цей вибір між циклами поколінь в Україні, та й в усіх інших пострадянських країнах, є доволі простим: це вибір між радянською імперією, яка майже зникла назавсім, але все ж, здається, знову постає із попелу у вигляді нової Росії з амбіціями світового лідера, з одного боку, і – національною державою з іншого. Для людини, яка втомилася від політичної риторики і ідеології – а таких в Україні, судячи з виборів 2019 року, вочевидь, більшість – цей вибір постає ще простіше: триматися за власну правду чи поклатися на історію, вигадані сучасними медіа, бути осо-

бистістю чи йти за натовпом і втратити себе? Отже, імперія – чи нація, радянський цикл поколінь – чи національний цикл поколінь, стара чужа ідентичність чи нова своя? Вибір очевидний. Це вибір, який, кінець-кінцем, стосується змагання у чеснотах – який цикл поколінь надасть для цього кращі можливості, той, вочевидь, і залишиться домінувати.

Однак, поза всяких сумнівів, долю старого циклу вирішить те, наскільки рішуче суспільні зміни здійснюватимуть передусім представники нового циклу поколінь в Україні. Власне, в Україні більше важить не класичний конфлікт між поколіннями («батьки і діти»), а конфлікт між циклами поколінь. Саме між циклами поколінь відбувається внутрішньо-видова еволюційна боротьба за виживання. Цей конфлікт відбувається більшою мірою не між соціальними групами, а всередині кожного українця – це конфлікт вибору власної ідентичності. Саме він визначатиме питання спадкоємності між поколіннями. У такій конфліктній ситуації освіта може стати або ж рятівним орієнтиром і точкою опертя, яка допоможе перевернути усю звичну, але, цілком імовірно, неадекватну картину світу, або ж освіта може усунутися від своєї ціннісної місії у суспільстві, обмежитися інструментальними, частковими завданнями, відмовитися від амбіцій пайдеї. Важливість та вирішальність цього вибору, який має бути здійсненим самими освітянами, можна простежити на яскравих кейсах вибору концепції національної пам'яті України – вибору, якого неможливо уникнути, який треба зробити на ту чи іншу користь.

Філософія в Україні не просто не залишилася осторонь цих процесів, але надає їм теоретичне осмислення, що відображається не лише на зміні проблематики та методології філософських досліджень, але й на інституційних засадах філософування. Так, в незалежній Україні у 90-ті роки не зменшилася, а зросла кількість кафедр філософії: хоча можна було якраз очікувати, що з крахом СРСР і руйнацією ідеологічного апарату комуністичної партії як стрижня державного функціонування філософія стане непотрібною. Однак, саме у 90-ті роки відбувається масштабне оновлення філософії в Україні, яке набуло характеру повноцінного Відродження. Розпочинаються масштабні переклади філософської класики українською, на місце марксизму як єдино правильної філософської позиції приходять розмаїття усіх світових філософських традицій, філософія починає йти у люди. Не секрет, що спочатку надзвичайно популярний у всьому світі марксизм в радянських умовах доволі швидко перетворився на предмет анекдотів і суспільної нелюбові – але ж він і справді набув карикатурного вигляду у викладі Йосипа Сталіна та записних партійних «філософів». За таким ідеологічним зразком, який перетворив філософію на покруч (Лой 2009) і викладали філософію в українських університетах за радянських часів – за рідкісними винятками. У 90-ті роки філософія не просто отримала друге дихання – а вперше

в Україні змогла вдихнути на повні груди – вперше за щонайменше пару століть, можливо, з часів Сковороди. Те, як в 90-ті почали ширитися в Україні осередки фахового викладання філософії, те, наскільки збільшилися обсяги підготовки професійних філософів, свідчило про значне зростання до філософії у суспільстві. Природно пояснити це потужним запитом на самостійне мислення, яке мало від суспільства недвозначне завдання – дати осмислення новим суспільним умовам. Це був не просто запит на нове знання, але і запит на нові цінності – за умови критичної девальвації старих, радянських. Це був запит на цінності нового циклу поколінь.

Саме у 90-ті роки в університетах з'являється спочатку як спецкурс, а згодом, у 2000-і роки – і як нормативний курс дисципліна «Філософія освіти». Так само, як з'являються курси з філософської антропології, соціальної філософії, філософії історії, епістемології та інших філософських дисциплін, які у Радянському Союзі вважали «буржуазними» і шкідливими. Піднесення філософії освіти пов'язане було не зі зміною філософської моди, а з реальним запитом української системи освіти, яка відчувала гострий брак не просто загальної теорії і методології нової національної освіти, але й потребувала чіткої визначеності у цінностях і цілях для цієї освіти. Це було головним завданням для першого покоління філософів освіти в Україні – з 1985 по 2004 рік – національних Пророків. З 2005 року триває діяльність другого покоління філософів освіти, які вже опікуються інституційним її облаштуванням. Глибина інституційної перебудови у філософії покоління національних Мандрівників сягнула самих основ філософії та основних завдань її викладання – у 2015 році журнал «Філософська думка» оприлюднив результати загальнонаціонального дослідження щодо «ребрендингу філософії» в Україні (Ясна 2015). Якщо нині обсяги викладання філософії в університетах адміністративно скорочують (хоча якість її викладання за роки незалежності зросла у рази), то це свідчить не про зниження суспільного інтересу, а про загальну державну стратегію на скорочення обсягів надання вищої освіти в Україні, а особливо її суттєве перенаправлення з загальної класичної вищої освіти на вищу спеціалізовану освіту. Що ж стосується суспільного запиту на філософію, то про його зростання, а не зменшення свідчить поява численних осередків неакадемічного філософування, поширення в Україні феномену «публічної філософії» (Кебуладзе, Богачов, Кірізвас та ін. 2017; Ясна 2019). Філософи в Україні поступово, але все більш радикально і незворотно стають на шлях вільного, незалежного філософування – філософія стає все більш українською. Це не є результатом спеціальної державної політики: тут хіба що частково впливає те, що українська нарешті остаточно визнана основною мовою викладання в Україні (знаменита стаття 7 Закону України «Про освіту»

(2017)). Це є більшою мірою результатом внутрішнього вільного розвитку філософських спільнот України – як академічних, так і позаакадемічних.

Отже, в Україні варто починати відлік поколінь по-новому: точкою відліку має стати не Друга світова війна, а крах Радянського Союзу. Така зміна координат базується не лише і не стільки на хронології, скільки на визнанні нової ціннісної основи суспільного життя.

Така нова періодизація поколінь доволі чітко відстежується і у сфері освіти, а відповідно – і філософії освіти. Якщо у 80-90-ті роки були закладені загальні гуманістичні основи сучасної української системи освіти, які були сформовані ще під впливом філософії марксизму і радянської педагогічної школи, то починаючи з кінця 90-х – початку 2000-х років починає активно розвиватися як на законодавчому рівні, так і у повсякденних практиках власне національна, особлива система української освіти. Ці зміни відбувалися за активного впливу філософів, які очолювали у цей зламний період міністерство освіти, а згодом на керівні посади у провідні вітчизняні університети також прийшли філософи, філософи ж ініціювали і здійснили заснування Інституту вищої освіти НАПН України. Таким чином, філософія освіти починає розвиватися в цей час в Україні на інституційному рівні зовсім не випадково: це був вираз як об'єктивного суспільного запиту на належне теоретичне осмислення практичних освітніх завдань національного розвитку, так і результат суб'єктивних цілеспрямованих зусиль кращих представників філософського цеху. Філософсько-освітні дослідження попереднього десятиліття в кінцевому підсумку значною мірою знайшли свою імплементацію у практичних кроках МОН з 2014 по 2019 роки, зокрема прийняття профільного закону «Про вищу освіту» (2014), рамкового закону «Про освіту» (2017), поправок до закону про вищу освіту у новому законі «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти» (2020). Таким чином, попереднє покоління підвело чіткий підсумок своїм зусиллям щодо розвитку національної системи освіти.

Сучасна пайдея: завдання на наступні 25 років

Головним підсумком попереднього розділу є те, що нині система освіти України завершує етап підготовки до дорослого життя Мандрівників-індивідуалістів, а з 2025 року поступово має переходити до виховання першого покоління Героїв незалежної України – інституційно орієнтованих ідеалістів, які мають подолати той національний Спад і супутнє йому суспільне розчарування у спільних ідеалах і суспільних інституціях, яке вже сьогодні стає не просто очевидним, але вкрай не-

безпечним для всього українського суспільства і державності. Саме це покоління національних індивідуалістів і має врятувати Україну майбутнього – саме Мандрівники будуть новим поколінням вчителів, яке заступить до роботи з 2025 року. А підготувати їх до виконання саме цієї місії має сучасна вища освіта України – у найближчі 5 років зробити свідомо те, що попередні 15 років системно робило профільне міністерство (розбудовуючи окремі елементи системи освіти, але без чіткого бачення національної ідеї як основи цієї системи), а також переважно несистемно, інтуїтивно робили національно свідомі окремі ентузіастипедагоги. Не менший внесок за останні 15 років зробило і українське суспільство, яке діяльно і творчо, хоч і не завжди успішно і переконливо, через політичні революції і політичні контрреформації шукало формулу української мрії. Сумарним результатом цих процесів має стати те, що на готовій інституційній національній основі повинні проявити себе національно свідомими не заради завчасно заготовлених результатів, а у творчому індивідуальному пошуку нові вчителі-носії національної ідеї. Або новий вчитель без адміністративних вказівок і підказок «згори» буде втілювати у освітній процес національну ідею – по-своєму, але палко і з протестантським завзяттям – або ж Україна може і не дочекатися змужніння наступного покоління – покоління національних Героїв. Цих Героїв ще треба виховати – не за страх, а за совість, не за велику зарплатню, а заради особистої честі, не нарікаючи на суспільні і державні негаразди, а змагаючись індивідуально між собою за право стати натхненниками нових, успішних і вдома і у світі українців, яких ще не бачила наша історія.

Пайдея не може бути однаковою для представників усіх суспільств, для усіх історичних епох, більше того: пайдея має бути відповідною до певної міри завданням певного покоління. Адже набагато легше бути успішним, коли рухаєшся «на гребені хвилі» суспільних процесів, у відповідності до об'єктивних запитів своєї соціальної групи, аніж коли намагаєшся рухатися «проти течії». Звісно, у певні епохи і особливі історичні моменти порядна і розумна людина має йти проти суспільних трендів – наприклад за тоталітаризму, неважливо, гітлерівського чи сталінського. Згадуємо вислів Конфуція: «У державі, яка йде праведним шляхом, соромно бути бідним і невизнаним, у державі, яка втратила шлях, соромно бути багатим і титулованим» (Конфуцій 2017, с. 13). Однак, крім суспільних трендів, які визначаються зовнішніми щодо суспільства (кліматичними, антропологічними, ресурсними тощо чинниками) умовами, є також і тренди, які визначаються чинниками внутрішніми – до таких належить і закономірність зміни поколінь, у тому числі й ціннісно обумовлена закономірність.

Поза всяких сумнівів, у найкоротші терміни філософія освіти в Україні має визначити для себе нові конкретні дослідницькі та інші завдання для розвитку на ближчі п'ять років, оскільки МОН України проголосило наступний етап розвитку вищої освіти до 2025 року, тобто з кінця 2019 року і на наступні п'ять років (Шаров 2019). При цьому чиновники виходили передусім з того, що наступні завдання зумовлені, а у чомусь навіть запрограмовані виконанням попередніх завдань, попереднім розвитком системи освіти, попередніми управлінськими рішеннями, попередніми програмами розвитку системи освіти. Однак, ці завдання також мають бути частиною завдань розвитку філософії освіти і самої освіти в Україні наперед, на перспективу – у них має бути передусім те, чого раніше не було. Передусім, хоча завдання на наступну «п'ятирічку» є завершальною частиною завдань поточного покоління, але вони мають підготувати також основу для виконання завдань на наступні 20 років, після 2025 року: завдання «п'ятирічки» мають не лише не суперечити завданням для цілого покоління, але з точністю до навпаки – ці завдання «п'ятирічки» ще слід верифікувати і, за потреби, уточнити через виявлення їхньої відповідності або невідповідності завданням як поточного (Мандрівників доби національного Пробудження), так і наступного покоління (Героїв доби національного Спаду). І якщо наступні 5 років будуть завершальними для покоління Пробудження, то не можна не помітити і деяких явних ознак наближення доби національного Спаду в Україні. Подолати цей Спад має енергія молоді – і добре, якщо ця енергія не відкине повністю досвід і авторитет старших поколінь, а зуміє використати його на спільне благо всіх поколінь. Адже саме молода генерація буде рушійною силою змін як у суспільстві в цілому, так і у сфері освіти зокрема, і ставити завдання, не враховуючи потреб цієї генерації – не лише не професійно, але й політично не коректно і безвідповідально.

От ми і підійшли до найважчого питання: як верифікувати те, чого ще немає? Як визначити майбутні цінності майбутнього покоління? Але, по-перше, це покоління вже значною мірою є – його вже представляють сьогоденні школярі. А тому цінності наступного покоління вже до певної міри сформовані, вони не можуть вирости з чогось іншого, аніж з цінностей сучасних школярів. Від них треба відштовхуватися у такій верифікації. По-друге, ці цінності виростають в ціннісних умовах наявного суспільства, зокрема як відповідь (як позитивна, так у чомусь і негативна) на цінності попередніх поколінь. Через такий діалог поколінь чіткіше, рельєфніше постають і цінності наступного покоління. По-третє, ці цінності так чи інакше зазнають і будуть зазнавати тих нормативних, передусім інституційних впливів, які сформовані цими попередніми поколіннями – особливо поколіннями, які належать до одного циклу з по-

колінням наступним, адже воно є вже третім поколінням у цьому циклі. В загальних рисах, виходячи з цих міркувань, вже зараз можна окреслити обриси майбутніх цінностей майбутнього покоління.

Вже сучасних школярів характеризують як диджиталізоване покоління, покоління з гаджетами. Дійсно, ще у 90-ті роки важко було уявити собі школяра з мобільним телефоном, нині ж мало не з перших класів (а то й з садочка) діти мають власні смартфони. Постійна присутність у віртуальному просторі, соціальних мережах, активна презентація себе іншим вже складають основу ідентичності сучасних дітей. До цього їх заохочує і стрімка дальша диджиталізація довкілля – від розумного дому і до електронного уряду суспільство стає все глибше технологічно побудованим на використанні інформаційних, комунікативних та інших новітніх технологій. Діти лише найлегше і найбільш природно інтеріоризують ці суспільні зміни. Така ситуація, звісно, породжує і певні негативні прояви – ігрову залежність, залежність від заохочення з віртуального світу, тролінг, боулінг, кліпова свідомість тощо вже доволі широко досліджені не лише сучасними психологами і соціологами, але й філософами. Однак, така диджиталізація повсякденності все ж має значно більше позитивних проявів, роблячи сучасне і майбутнє суспільне життя все більш відкритим, інклюзивним, доступним і варіативним. Наступне покоління, за свідченнями більшості провідних світових аналітиків, буде жити вже у роботизованому суспільстві, де в усіх сферах життя безповоротно пануватимуть інформаційні технології (Іто і Хау 2018; Келлі 2018, О'Райлі 2018, Росс, 2017), а сама людина буде набувати все більше ознак кіборга (Хейлз 2013), тобто функціонування людини не лише як соціальної істоти, але і як біологічного організму буде нерозривно взаємопов'язано з використанням різноманітних технологій – не лише у класичному сенсі слова (софістикованих механізмів – аж до нанорівня), але й соціальних технологій (Маффесолі 2019, Талер і Санстейн 2017), біотехнологій (Докінз 2018; Мукерджі 2017), інформаційних та когнітивних технологій (Wilmer, Sherman, & Chein 2017) тощо. Ясна річ, це неминуче вплине на цінності і спосіб життя майбутнього покоління.

Що стосується впливу цінностей попереднього покоління: в Україні це було покоління революційне, яке не просто брало участь, але й передусім ініціативно викликало до життя дві революції (напрошується аналогія з царською Росією початку ХХ століття і революціями 1905 і 1917 років). Нове покоління спостерігало дії, успіх і поразки, славу і ганьбу покоління революційного – і неминуче зробило з цього свої мовчазні висновки. Таким висновком, зокрема, можна вважати і для багатьох (як в Україні, так і за її межами) сенсаційне голосування на президентських, а згодом на дострокових парламентських виборах в Україні у 2019 році. Це голосування дехто сприйняв як поразку революцій і їхніх цінностей,

тоді як насправді воно було логічним їх вивершенням – культурною революцією (докладно про це ми писали у спеціальній статті (Бойченко 2018)). Нові цінності мають втілювати молоді люди – кращі фахівці чи слабші, то вже не є настільки важливим – але люди, які не застали СРСР, в ідеалі – народилися після 1990 року. Цьому поколінню вже не «промивала мізки» тоталітарна ідеологія, вони виростили у атмосфері свободи, з усіма її сильними і слабкими сторонами.

Нарешті, інституційний вплив попередніх двох поколінь нового циклу в Україні, то тут варто передусім зазначити досягнення незалежності України в усіх її інституційних проявах. За більш чи менш сприятливих умов, більш чи менш послідовно, але попередні два покоління в основних рисах сформували інституційні підвалини української державності. Завдання нового покоління, яке стартує у 2025 році двадцятилітніми молодими людьми – втримати цю державність, не дати її розхитати і знищити. Нагадаємо, що це покоління етапу Спаду – і не будемо надто дивуватися наростанню скептицизму, розчарування і навіть цинізму щодо національної ідеї України: для нового покоління українська незалежність – у чомусь все ще слабка і недостатньо переконлива, але вже достатньо стабільна і безумовно визнана у світі – є чимось самозрозумілим, таким, що не потребує пояснення, а отже і якогось додаткового, спеціального захисту, крім хіба вже зовсім диких випадків неадекватної зовнішньої агресії. Це для етапу Підйому перемога національної ідеї України була чудом, результатом неймовірних зусиль, для етапу Пробудження національна ідея України була предметом масштабної інституційної розбудови – від розробки і прийняття Конституції, розвитком власної армії, системи права і завершуючи виборенням українським православ'ям міжнародно визнаного автономного статусу, української мови – повноцінного статусу державної мови, і законодавчим закріпленням усіх базових норм функціонування національної системи освіти. А нинішній етап Спаду вже є етапом більшою мірою не творення нормативних основ, а розширення бази їхньої імплементації, детальної адаптації цих норм до усіх внутрішніх і зовнішніх суспільних реалій.

Наприклад, чи означає сучасна криза ліберальних цінностей кризу лібералізму як такого, або ж чи є ренесанс національної самосвідомості у світі відновленням впливовості гірших проявів націоналізму – аж до реінкарнації нацизму? Все ж для цього немає підстав. Ми зустріли обличчям до обличчя кризу лібералізму попереднього циклу поколінь, а саме повоєнного лібералізму, як він постав у 40-50-ті роки, у тому числі й кризу деяких його старих аргументів проти націоналізму. Це зовсім не означає, що нинішнє молоде і продуктивне покоління, яке зараз має перейняти інституалізовані нещодавно цінності нового циклу поколінь, не може виробити власного, нового розуміння ліберальних цінностей і

не створити новий образ національної ідеї. Щось у цих ідеях і цінностях неминуче буде успадковане від попередніх їх версій, обов'язково буде присутнім дещо з класичного розуміння лібералізму і націоналізму, але нові наукові відкриття, нові технології і нові соціальні феномени відкривають такі раніше відсутні можливості, які неминуче змінюють щонайменше спосіб реалізації класичних ідей і цінностей, а у чомусь, можливо, уточнюють і їхнє сенсове ядро.

Таким чином, пайдея є підготовкою людини до щасливого і успішного життя у суспільстві, головним чином – через сприяння її адекватної самоідентифікації з власним поколінням. Покоління не варто переоцінювати як суб'єкт соціальної дії і учасника соціальної комунікації, але ще менше варто його недооцінювати – що у нас досі є більш типовим не лише у сфері освіти.

Застереження

Попри те, що завжди знаходяться винятки (які насправді лише підтверджують і увиразнюють правило), покоління формують саме люди приблизно одного віку: цей позитивістський критерій лише закріплює з часом формування самосвідомості цього покоління. Формуванню самосвідомості покоління можуть сприяти і представники інших поколінь – нерідко через критику. Однак, позитивно чи критично оцінюючи спільні риси представників іншого покоління (неважливо, старшого чи молодшого), тим самим допомагають йому «побачити себе збоку», отримати його «looking-glass self», як це називав американський соціальний теоретик представник символічного інтеракціонізму Чарльз Кулі (Кулі, 1994, с. 317). Особливим часом для формування само-образу покоління є дитинство і юність – перші 20 років життя людини, а особлива роль покладається на попереднє покоління («батьків») і ще більш акцентовано – на корпорацію освітян, які представляють усі старші покоління, тим самим забезпечуючи більш широку трансляцію соціального досвіду і більш узагальнену картину соціального світу, у який вступає нове покоління.

Ідентифікація особистості як представника/представниці покоління є певною мірою програмуванням її поведінки. Однак, саме по собі це не є ані чимось шкідливим, ані чимось корисним – як для особистості, так і для суспільства. Вся поведінка людини у широкому сенсі слова є запрограмованою: культурою в цілому, окремими соціальними системами, соціальними інститутами, ціннісними системами тощо. У тому числі людську поведінку програмує освіта – неминуче і дуже глибоко. Водночас, у процесі соціалізації особистість не лише інтеріоризує зовнішні щодо неї соціальні норми, цінності і смислові коди, засвоює і використовує

різноманітні технології поведінки, але завжди водночас вносить зміни у ці, спочатку зовнішні і незалежні від неї соціальні і культурні програми. Чим більш зрілою і самодостатньою у власних судженнях і поведінці стає особистість, тим більшою мірою вона може – а особливо, якщо сама цього хоче – здійснювати зворотний вплив на соціальні програми, аж до участі у створенні нових соціальних і культурних програм. Сфера освіти є чи не найбільш благодатною для реалізації таких можливостей. Тому: наскільки небезпечним може бути нав'язування дітям і молоді некоректних знань і цінностей, смислів і образів, настільки ж плідною в усіх відношеннях може стати діяльна допомога у адекватному визначенні учнями і студентами власної соціальної ідентичності. Хибна концепція поколінь, зокрема, може завдати значної шкоди, тоді як концепція поколінь, адекватна історичним і суспільним запитам, навпаки може принести багато користі. Це не означає, що краще взагалі утриматися від звернення до ідентифікації поколінь (з такою логікою краще взагалі тоді не навчатися), але це однозначно свідчить про необхідність глибокого вивчення цього питання перед тим, як застосовувати проблематику поколінь при визначенні змісту, цілей і засобів навчання.

Ще одна заувага стосується все ж наукової чесності і точності: попри надто велику роль чинника поколінь, особливо у добу радикальних соціальних трансформацій і зокрема культурної революції, все ж слід визнати – покоління є далеко не єдиним соціальним, культурним і духовним чинником, який впливає на розвиток суспільства. Зокрема, Карл Мангайм зауважував: «Формальний соціологічний аналіз феномену покоління може бути корисним, оскільки ми, можливо, дізнаємося з нього, що можна, а що не можна віднести до фактору покоління як до одного з факторів, що впливають на соціальний процес» (Mannheim 1952, p. 320). Отже, варто брати до уваги і інші чинники, у тому числі й позитивістські, у тому числі й дуже близькі до чинника поколінь – передусім гендерні, расові та етнічні. Соціальна стратифікація також є значно багатшою, аніж поділ на покоління. Що ще більш важливо за атрибуцію за певними соціальними ознаками, так це те, що покоління є суб'єктами соціальної дії і учасниками соціальної комунікації. Однак, і тут покоління є хоча й дуже важливим, однак, далеко не єдиним таким суб'єктом і учасником – є ще більш конкретні, більш локальні і більш змістовно точно визначені соціальні спільноти. Крім того, в історії людства все більшу роль відігравали і будуть ще більшою мірою відігравати культурні і духовні чинники, але відповідно і у визначенні поколінь все більшою мірою будуть впливовими аспекти самопрезентації і самоусвідомлення поколінь, їхньої мотивації та легітимації у їхній суспільній діяльності та соціальній комунікації. Усе це теж слід враховувати – але не замість аналізу поколінь і вивчення їхньої історичної і соціальної специфіки, не замість

опертя на ці знання і врахування методології дослідження поколінь, а навпаки – у обов'язковому сполученні усієї іншої соціальної та освітньої проблематики, аксіології і методології з проблематикою, аксіологією і методологією дослідження поколінь.

Висновки

Періодизація поколінь не має абсолютного характеру, однак мірою того, як спільний досвід, спільна поведінка і спільна самоідентифікація поколінь починають переважати індивідуальну мотивацію поведінки особистості, така періодизація все більшою мірою програмує поведінку людей. Для того, аби таке програмування більшою мірою сприяло реалізації кожною особистістю її власного життєвого проекту, а не підпорядковувало її чужим і, можливо, навіть ворожим щодо неї, її цінностей і її інтересів соціальним силам, якраз і потрібна належна організація освітнього процесу.

Завдання освіти завжди мають високий ступінь історичної ангажованості: освіта може бути, зокрема, чітко співвіднесена із завданнями поколінь. Якщо чітко визначитися, яке саме покоління отримує освіту, а які конкретно покоління цю освіту надають, тоді можна буде більш осмислено визначати зміст освіти і уникати багатьох ситуацій конфлікту інтерпретацій та соціальних напружень у освіті, а згодом – і в суспільному житті. Самоідентифікація поколінь є важливою складовою ціннісно-світоглядного і до певної міри методологічного і навіть змістового визначення освіти.

Освіта у незалежній українській державі не може бути нейтральною щодо її національної визначеності: кожне покоління українських громадян має усвідомлювати свій особливий внесок у розвиток України. Самоідентифікація себе як представника чи представниці власне українського покоління є хорошою нагодою для кожної особистості укорінити свої цінності самореалізації у національному ґрунті – а сфера освіти надає для цього чи не найкращі можливості.

Змагання у чеснотах є не лише шляхетною справою у будь-якій ситуації, але й виховує у людині власне людське, надає боротьбі за виживання не лише витонченості і досконалості, але й створює власне людський спосіб змагальності, подає приклад того, як більш сильна конкуренція призводить до спільного блага, коли виграє навіть той, хто не зумів або кому не пощастило бути першим. Освіта в усі часи створювала сприятливі передумови для змагання у чеснотах, а за умов освіти впродовж всього життя, яку культивує сучасне суспільство, змагання у чеснотах має всі шанси стати серцевиною навчання, тією метою, яка пронизуватиме життя людини від перших її кроків до останніх.

Посилання:

- Бойченко М. (2018) Українська модернізація як культурна революція. *Філософія публічного управління*. 1, 11-17.
- Виндельбанд В. (1995) Философия в немецкой духовной жизни XIX столетия (пер. с нем. М.И.Левиной). В: *Виндельбанд В. Избранное: Дух и история*. М.: Юрист, 294-363.
- Гурова И. М., Евдокимова С. Ш. (2016) Теория поколений как инструмент анализа, формирования и развития трудового потенциала. *МИР (Модернизация. Инновации. Развитие)*. Том 7. 3 (27), 150-159. URL: <https://doi.org/10.18184/2079-4665.2016.7.3.150.159>
- Докінз Р. (2018) Егоїстичний ген (пер. з англ.) Х.: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 429.
- Іто Дж., Дж. Хау (2018) Передбачення: що нам готує найближче майбутнє (пер. з англ. М.Трухачової). Х.: Віват, 352.
- Кебуладзе В., Богачов А., Кірізвас М. та ін.. (2017) Філософія у публічному просторі: Між академічністю й популярністю. *Філософська думка*. 1, 6-27.
- Келлі К. (2018) Невідворотне. 12 технологій, що формують наше майбутнє (пер. з англ. Н.Валевської). К.: Наш формат, 364.
- Конфуцій (2017) Суждения и беседы (пер. с кит., вступ. ст. и комм. Л.С. Переломова). М.: РИПОЛ классик, 360.
- Кули Ч. (1994) Социальная самость (пер. с англ.). В: *Американская социологическая мысль: Тексты* (под ред. В. И. Добренкова). М.: Изд-во МГУ, 316-330.
- Левада Ю. А. (2001) Поколения XX века: возможности исследования. *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*. 5 (55), 7-14.
- Лой А. (2009) «Філософія-покруч». *Філософська думка*. 3, 25-28.
- Лоренц К. (2011) *Так называемое зло. К истокам агрессии* (пер. с нем. И. Андрущенко). К.: Знання, 351.
- Луман Н. (2007) Социальные системы. Очерк общей теории (пер. с нем. И. Д. Газиева); (под ред. Н. А. Головина). СПб.: Наука, 648.
- Мирошкина, М. Р. (2017) Интерпретации теории поколений в контексте российского образования. *Ярославский педагогический вестник*. 6, 30-35.
- Михальченко Н., Андрущенко В. (1996) Беловежье. Л. Кравчук. Украина, 1991-1995. К.: Укр. Центр духов. культуры, 512.
- Мукерджи С. (2017) *Ген. Надзвичайна історія* (пер. з англ.). Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 768.
- О'Райлі Т. (2018) *ХЗ. Хто знає, яким буде майбутнє* (пер. з англ. Ю.Кузьменко). К.: Наш формат, 448.
- Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки (2015): Закон України від 9 квітня 2015 року No 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>
- Про освіту (2017): Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Голос України*. – Київ, 2017. – 27 верес. (№ 178/179), 10-22.
- Рорти Р. (2017) *Историография философии. Четыре жанра* (пер. с англ.). М.: Канон+, 174.

- Семенова В. В. (2009) *Социальная динамика поколений: проблема и реальность*. М.: РОССПЭН, 271.
- Росс А. (2017) *Індустрії майбутнього* (пер. з англ. Н.Кошманенко). К.: Наш формат, 320.
- Талер Р., Санстейн К. (2017) *Поштовх. Як допомогти людям зробити правильний вибір* (пер. з англ. О.Захарченко). К.: Наш формат, 312.
- Хантингтон С. (2003) *Третья волна демократизация в конце XX века* (пер. с англ.). М.: РОССПЭН, 368.
- Хейлз К. (2013) Як ми стали постлюдством: Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці. Видання друге, виправлене (пер. з англ.. Є.Т. Марічева). К.: Ніка-Центр. 430.
- Шаров О. (2019) Досконалість викладання: законодавство та практика. Доповідь 6 грудня 2019 року на Українсько-британському форумі «Досконалість викладання і навчання у вищій освіті» URL: http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/doskonalist_vykladannya_zakonodavstvo_ta_praktyka_-_oleg_sharov.pdf
- Ясна І. (2019) Перший Всеукраїнський конкурс філософських стартапів. *Філософська думка*, 1, 40-59.
- Ясна І. (2015) Чи потрібен «ребрендинг» українській філософії? *Філософська думка*. 6, 23-38.
- Dolot, Anna (2018) The characteristic of Generation Z, "e-mentor" 2018, s. 44–50, <http://dx.doi.org/10.15219/em74.1351>
- Marcuse, H. (2001) Generational Cohorts and the Shaping of Popular Attitudes towards the Holocaust. In: *Remembering for the Future: The Holocaust in an Age of Genocide*, edited by John K. Roth et al. New York: Pgrave, vol. 3, Memory, 652-663.
- Mannheim K. (1928/1952). *The Problem of Generations. Essays on the Sociology of Knowledge*. London, Routledge and Kegan Paul, 276–320.
- McCourt, David M. (2012) The "Problem of Generations" Revisited: Karl Mannheim and the Sociology of Knowledge in International Relations. In: *Theory and Application of the "Generation" in International Relations and Politics*. Brent J. Steele, Jonathan M. Acuff (Ed.). New York: Palgrave Macmillan, 47-70.
- Strauss W. and Howe N. (1991) *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York: Harper, 538.
- Strauss W. and Howe N. (1997) *The Fourth Turning: An American Prophecy*. New York: Broadway Books, 382.
- Wilmer, Henry H.; Sherman, Lauren E. and Chein, Jason M. (2017) Smartphones and Cognition: A Review of Research Exploring the Links between Mobile Technology Habits and Cognitive Functioning. *Frontiers in Psychology*. 2017; 8, 605.

References

- Boichenko M. (2018) Ukrainian Modernization as a Cultural Revolution. *Philosophy of public administration*. 1, 11-17 [in Ukrainian]
- Windelband W. (1995) Philosophy in the German Spiritual Life of the XIX. In: *Windelband W. Selected Works: Spirit and History*. М.: Jurist, 294-363 [in Russian]
- Gurova I. M., Evdokimova S. Sh. (2016) Generation Theory as a Tool for Analysis, Formation and Development of Labor Potential. *MIR (Modernization. Innovation. Development)*. Volume 7. 3 (27), 150-159 [in Russian]

- Dawkins R. (2018) *Selfish Gene*. H.: Book Club "Family Leisure Club", 429 [in Ukrainian]
- Ito J., Howe, J. (2018) *Whip Lash: How to Survive Our Faster Future*. H.: Vivat, 352 [in Ukrainian]
- Kebuladze V., Bogachov A., Kirizvas M. and others. (2017) *Philosophy in Public Space: Between Academicity and Popularity*. *Philosophical Thought*. 1, 6-27 [in Ukrainian]
- Kelly K. (2018) *The Inevitable. Understanding the 12 Technological Forces That Will Shape Our Future*. K.: Nash Format, 364 [in Ukrainian]
- Confucius (2017) *Judgments and Conversations*. M.: RIPOL classic, 360 [in Russian]
- Cooley Ch. (1994) *Social Self*. *American Sociological Thought: Texts / V. I. Dobrenkov (ed.)*. M.: MGU Publ., 316-330. [in Russian]
- Levada Yu. A. (2001) *Generations of the XX Century: Possibilities of Research*. *Public Opinion Monitoring: Economic and Social Change*. 5 (55), 7-14. [in Russian]
- Loy A. (2009) "Philosophy-twist". *Philosophical Thought*. 3, 25-28 [in Ukrainian]
- Lorenz K. (2011) *So-called Evil: On the Natural History of Aggression*. K.: Znannya, 351 [in Ukrainian]
- Luman N. (2007) *Social systems. Essay on general theory*. StPb.: Nauka, 648. [in Russian]
- Miroshkina, M.R. (2017) *Interpretations of the Theory of Generations in the Context of Russian Education*. *Yaroslavl Pedagogical Bulletin*. 6, 30-35 [in Russian]
- Mikhailchenko N., Andrushchenko V. (1996) *Belovezhskaya. L. Kravchuk*. Ukraine, 1991-1995. K.: Ukr. Center of Spirit. Culture, 512 [in Russian]
- Mukherjee S. (2017) *Gen. Extraordinary History*. H.: Book Club "Family Leisure Club", 768 [in Ukrainian]
- O'Reilly T. (2018) *HZ. Who knows what the future will be like* (trans. from English Ю.Кузьменко). K.: Our format, 448 [in Ukrainian]
- On the Condemnation of Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and the Prohibition of Propaganda of Their Symbols (2015): Law of Ukraine dated April 9, 2015 No. 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19> [in Ukrainian]
- On Education (2017): Law of Ukraine dated September 5, 2017 No. 2145-VIII in: *Voice of Ukraine*. - Kyiv, 2017 - 27 September. (No. 178/179), 10-22 [in Ukrainian]
- Rorty R. (2017) *Historiography of Philosophy. Four Genres*. M.: Canon +, 174 [in Russian]
- Semenova VV (2009) *Social Dynamics of Generations: Problem and Reality*. M.: ROSSPEN, 271 [in Russian]
- Ross A. (2017) *Industries of the Future*. K.: Nash Format, 320 [in Ukrainian]
- Thaler R., Sunstein K. (2017) *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. K.: Nash Format, 312 [in Ukrainian]
- Huntington S. (2003) *The Third Wave: Democratization in The Late Twentieth Century*. M.: ROSSPEN, 368 [in Russian]
- Hales K. (2013) *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*. K.: Nika-Center. 430 [in Ukrainian]
- Sharov O. (2019) *Perfection of Teaching: Legislation and Practice*. Report on December 6, 2019 at the Ukrainian-British Forum "Excellence in Teaching and Learning in Higher Education" URL: http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/doskonalist_vykladannya_zakonodavstvo_ta_praktyka_-_oleg_sharov.pdf [in Ukrainian]

- Yasna I. (2019) The First All-Ukrainian Competition of Philosophical Startups. *Philosophical Thought*, 1, 40-59 [in Ukrainian]
- Yasna I. (2015) Does Ukrainian Philosophy Need “rebranding”? *Philosophical Thought*. 6, 23-38 [in Ukrainian]
- Dolot, Anna (2018) The characteristic of Generation Z, “e-mentor” 2018, s. 44–50, <http://dx.doi.org/10.15219/em74.1351>.
- Marcuse, Herold (2001) Generational Cohorts and the Shaping of Popular Attitudes towards the Holocaust. In: *Remembering for the Future: The Holocaust in an Age of Genocide*, edited by John K. Roth et al. New York: Pgrave, vol. 3, Memory, 652-663.
- Mannheim K. (1928/1952) The Problem of Generations. In: *Essays on the Sociology of Knowledge*. London, Routledge and Kegan Paul, 276–320.
- McCourt, David M. (2012) The “Problem of Generations” Revisited: Karl Mannheim and the Sociology of Knowledge in International Relations. *Theory and Application of the “Generation” in International Relations and Politics*. Brent J. Steele, Jonathan M. Acuff (Ed.). New York: Palgrave Macmillan, 47-70.
- Strauss W. and Howe N. (1991) *Generations: The History of America’s Future, 1584 to 2069*. New York: Harper, 538.
- Strauss W. and Howe N. (1997) *The Fourth Turning: An American Prophecy*. New York: Broadway Books, 382.
- Wilmer, Henry H.; Sherman, Lauren E. and Chein, Jason M. (2017) Smartphones and Cognition: A Review of Research Exploring the Links between Mobile Technology Habits and Cognitive Functioning. *Frontiers in Psychology*. 2017; 8, 605.

Михаил Бойченко. Задачи для философии образования в Украине в свете теории поколений

В статье проанализировано развитие системы образования Украины с точки зрения теории поколений американских исследователей Уильяма Стросса и Нила Хау. Предоставлено теоретическое обоснование гипотезе о переходном характере всего украинского общества от советского цикла смены поколений к национальному циклу смены поколений. Субъектами предоставления образования являются представители среднего и старшего поколений, тогда как субъектами обучения преимущественно являются представители молодого поколения – следующим шагом должно быть социологическое и историческое определение этих поколений и конкретизация их характеристик как постоянных социальных групп определенного общества. Задачи философии образования, которые некоторое время состояли в рефлексии развития национальной системы образования в целом, должны быть теперь конкретизированы как задачи для определенного поколения украинского (а не советского или постсоветского) общества. В этом контексте как для Института высшего образования, так и для философии образования настала пора подведения промежуточных итогов, пересмотра исходного видения институциональных задач, их уточнения, расширения, дополнения новыми задачами и в целом – создание нового видения перспектив философии образования и философии высшего образования в Украине. Преодоление имеющегося кризиса системы образования Украины

возможно благодаря четкому определению целей и базовых ценностей образования для конкретных участников образовательного процесса – только в таком случае системные цели и ценности превращаются в ценности и цели отдельных образовательных сообществ. Учителя, профессора, другие субъекты предоставления образования тогда становятся конкретными педагогическими коллективами, когда они объединены эксплицированными образовательными ценностями и целями, которые четко коррелированы, с одной стороны, с задачами развития национальной системы образования, а с другой – с мотивацией образовательной деятельности конкретных педагогов. Неизбежная конкуренция в образовании, которая приобретает особую драматичность при преодолении ее системного кризиса, имеет положительные последствия, если осуществляется как конкуренция за лучшее воплощение добродетелей, за совершенство в предоставлении и получении образования.

Ключевые слова: философия образования, теория поколений, конкуренция в образовании, кризис системы образования, изменение циклов поколений, самоидентификация поколений.

Mykhailo Boichenko. Tasks for Philosophy of Education in Ukraine in the Light of the Theory of Generations

The article analyzes the development of the education system of Ukraine from the point of view of the theory of generations by American researchers William Strauss and Neil Howe. Theoretical substantiation of the hypothesis concerning the transitional character of the whole Ukrainian society from the Soviet cycle of generational change to the national cycle of generational change is given. The subjects of education providing are the middle and older generations, while the subjects of education are mostly the younger generation – the sociological and historical definition of these generations, specifying their characteristics as stable social groups in a society should be the next step. The tasks of the philosophy of education, which for some time were devoted to reflecting on the development of the national education system in general, must now should be specified now as tasks for a certain generation of Ukrainian (and not Soviet or post-Soviet) society. In this context, it is time for both the Institute of Higher Education and the philosophy of education to summarize, revise the initial vision of institutional tasks, clarify them, expand, supplement with new tasks and in general – create a new vision of the philosophy of education and philosophy of higher education in Ukraine. Overcoming the current crisis of the education system of Ukraine is possible through a clear definition of the goals and basic values of education for specific participants of the educational process – only in this way, systemic goals and values become the values and goals of individual educational communities. Teachers, professors and other subjects of education appear then as specific pedagogical teams, united by explicit educational values and goals, which are clearly correlated, on the one hand, with the tasks of development of the national educational system, and on the other – with the motivation of educational activities of

specific teachers. The inevitable competition in education, which is particularly dramatic in overcoming its systemic crisis, has positive consequences if it is carried out as a competition for the best embodiment of virtues, for excellence in the providing and gaining of education.

Key words: *philosophy of education, theory of generations, competition in education, crisis of education system, change of cycles of generations, self-identification of generations.*

Бойченко Михайло Іванович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України. E-mail: mykhai@ukr.net. <https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>

Бойченко Михаил Иванович – доктор философских наук, профессор, профессор кафедры теоретической и практической философии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, главный научный сотрудник отдела истории и философии образования Института педагогики Национальной академии педагогических наук Украины.

E-mail: mykhai@ukr.net

Boichenko Mykhailo Ivanovych – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theoretic and Practical Philosophy at Taras Shevchenko National University of Kyiv, Chief Scientist of the Department of History and Philosophy of Education at the Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. E-mail: mykhai@ukr.net